

Elvira Islamović

**O DRUŠTVENO-POLITIČKOJ UVJETOVANOSTI
OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI ZA
VRIJEME AUSTROUGARSKE UPRAVE**

**ABOUT SOCIO-POLITICAL CONDITIONS MADE
UPON EDUCATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
DURING AUSTRO-HUNGARIAN ADMINISTRATION**

Sažetak

U Bosni i Hercegovini prije dolaska austrougarske vlasti školstvo je imalo vjersko obilježje i održavalo se u okviru vjerskih institucija. Ovo školstvo, što zbog vjerske orijentacije, što zbog uređenja, austrougarska uprava nije smatrala osobito vrijednim. Uvođenje kapitalističkih proizvodnih odnosa, razvoj industrije, privrede i društva općenito zahtijevaju obrazovanu radnu snagu, koja može odgovoriti novim društvenim potrebama. Unificirano školstvo koje je u Bosni i Hercegovini počelo 1879. godine pod nazivom interkonfesionalnih škola imalo je za cilj obuhvatiti što veći broj djece svih konfesija podukom u ovim školama. Osnovni cilj austrougarske politike u Bosni i Hercegovini bio je osiguranje stabilnosti i trajnosti njene vlasti. Stoga je bilo potrebno kreirati obrazovni sistem koji bi svojim sadržajem odgovarao ekonomskim, vojnim i političkim ciljevima okupacije. Država preuzima veću brigu o finansiranju i obrazovnom procesu. Obrazovni sistem je svojim sadržajem trebao utjecati na stvaranje novih društvenih vrijednosti, izgraditi osjećaj pripadnosti novoj društvenoj zajednici, opredijeliti pojedince spram sistema vlasti i uspostaviti lojalnost. Budući da pedagoški ciljevi ovise o društvenim ciljevima i društvenim stanjima, velika pažnja u školama posvećivala se kreiranju udžbenika, nastavnim planovima i programima, disciplini učenika,

religijskom i moralnom odgoju, te izgrađivanju austrougarske državne ideje u školama. S obzirom na to da je obrazovanje naj-snažniji proces socijalizacije, to jest prenošenje normi i vrijednosti jednoga društva putem školskoga sistema, vlasti su imale kontrolu nad svim odgojno-obrazovnim institucijama u zemlji. Nesumnjivo je da su prilikom izgradnje kako osnovnih tako i srednjih škola bili prisutni politički motivi. Kao važan kriterij pri otvaranju pojedinih školskih institucija uziman je konfesionalni sastav stanovništva na području gdje se namjeravalo otvoriti dotičnu školu. Austro-Ugarska je znala da je stabilnost njene uprave u Bosni i Hercegovini ovisila o održavanju proporcionalne ravnoteže između tri različite konfesionalne etničke zajednice. Uvidom u nastavne programe, udžbenike i izbor nastavnog kadra, jasna je uloga školskog sistema u afirmaciji ukupne politike Monarhije. Iako je procent djece uključene u osnovno i srednjoškolsko obrazovanje bio mali u odnosu na potrebe, tokom austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini dogodile su se značajne promjene u sferi obrazovanja. Uvažavajući historijsku i kulturnu tradiciju bosanskohercegovačkog stanovništva, Austro-Ugarska je podizala škole i na mnoge načine pridonosila kulturnom razvoju Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: *Austro-Ugarska, obrazovanje, obrazovna politika, odgoj, školski sistem, država, društvo*

Summary

Before the Austro-Hungary came into power, education in Bosnia and Herzegovina had religious characteristics, and was held within the religious institutions. Such a school system, due to religious orientation as well as its regulation, was not valued very much by the Austro-Hungarian administration. The introduction of capitalistic production relations, the development of industry, economy, and society in general, demanded educated labour, that could respond to new social needs.

The unified school system named inter-denominational schools, that began in Bosnia and Herzegovina in 1879, had the aim to

make as many children of all religions as possible attend these schools. The main aim of Austro-Hungarian politics in Bosnia and Herzegovina was to ensure the stability and durability of their power. That is why it was necessary to create the educational system which in its contents would suit the economic, military, and political objectives of the occupation. The state took more care about the funding and educational process. The educational system with its contents had to influence the creation of new social values, develop feeling of belonging to the new social community, and designate individuals for the system of power and make them loyal to it. Since the pedagogical aims depend on the social aims and social conditions, much attention in schools was paid to the creation of school books, curriculums, discipline of pupils, religious and moral breeding, as well as development of the idea of Austro-Hungarian state in schools.

Considering that education has been the strongest process of socialization, i.e. norms and values of a society can be conveyed through the school system, the authorities had control over all educative and training institutions in the country. Undoubtedly, there was always political motivation for construction of both primary and secondary schools. An important criterion while opening of a certain school institution was denominational structure of population in the area where they planned to open a certain school. Austro-Hungary realized that the stability of its administration in Bosnia and Herzegovina depended on keeping the proportional balance among the three different religious-ethnic communities. Having insight in the curriculums, school books and choice of teachers, one can clearly see the role of the school system in the recognition of overall politics of the Monarchy. Although the percentage of children attending the primary and secondary education in Bosnia and Herzegovina was low throughout Austro-Hungarian administration, the number of primary and secondary schools increased if compared to the period before, and these schools speaking in a pedagogical way made a certain progress. In the period of Austro-Hungarian administration in Bosnia and Herzegovina, dynamic changes happened in the field of education.

Austro-Hungary built schools and made cultural contribution in many ways, having in mind historical and cultural tradition of Bosnian population.

Key words: *Austro-Hungary, education, educational policy, breeding, school system, state, society*

Uvod

„Nikoja grana zemaljske uprave u Bosni i Hercegovini nije u vrijeme okupacije tih zemalja zatečena u tako zapuštenom stanju kao što je javna nastava“, ocjena je Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o stanju u obrazovanju u novookupiranoj zemlji.¹ „Valja zahvaliti uvigjavnomo nastojanju pravoslavnih crkvenih općina, onda franjevačkom redu i milosrdnim sestrama, što je i prije okupacije bio u Bosni i Hercegovini neki broj škola, u kojima se je učilo na materinskom jeziku i gdje je nauka išla i za praktičnim svrhama, kao što biva u školama civilizovanog svijeta.“² Ova konstatacija, izrečena u stručnom školskom listu Zemaljske vlade, jasno pokazuje šta o naslijeđenom osmanskome školstvu misle nove vlasti. Školstvo uspostavljeno prije okupacije Bosne i Hercegovine bilo je organizirano isključivo na konfesionalnoj osnovi. Osnovna vjerska nastava muslimana organizirana je u sibjan-mektebima koji su bili muslimanske škole u kojima se učio tursko-arapski alfabet, Kur'an i temeljne postavke islama. U rimokatoličkim i srpsko-pravoslavnim osnovnim školama svećenici su također obrađivali vjerske sadržaje dotičnih vjera. Ovakvu nastavu, što zbog vjerske orijentacije što zbog uređenja, nova uprava nije smatrala osobito vrijednom. Stoga se obećava uspostavljanje modernog školstva, po uzoru na evropsko.³ Jasno je da austrougarske vlasti domaću kulturu prosuđuju prema standardima vlastite kulture

¹ Školski vjesnik, 1894, str. 1.

² Isto, str. 1.

³ Školski vjesnik iz 1894. godine objavio je članak Natana Švarca pod nazivom „Istorički prijelom javne nastave u Austro-Ugarskoj Monarhiji od

i nastoje uspostaviti dominantan kulturni obrazac vrijednosti. U tom smislu, obrazovni ideal je u vezi i ovisan o kulturnom idealu i s njim u korelaciji.

Sukob između partnera dvojne monarhije, kada je u pitanju obrazovanje, nastao je povodom osnivanja novih škola. Naime, mađarsko ministarstvo prosvjete nije se u početku principijelno slagalo s politikom novih škola. Mađari su smatrali da su međuvjerski odnosi u Bosni i Hercegovini takvi da bi, bar u početku, bilo politički oportunistički i dalje ostaviti konfesionalne škole. Sličan stav o novim školama imao je i zemaljski školski inspektor Prausek, iz Beča, koji je zahtijevao postupnost u „germanizaciji škola“ u Bosni i Hercegovini.⁴ Prevladalo je stajalište Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u Sarajevu i škole su se počele otvarati.

Reforma školstva u Bosni i Hercegovini podrazumijeva i novu ulogu države u sferi obrazovanja. Nove vlasti donose uredbu o tri vrste osnovnih škola: opće narodne, privatne i konfesionalne škole. Međutim, nije bilo moguće odmah nakon okupacije pokrenuti radikalnu reformu školstva zbog nedostatka finansijskih sredstava i nedostatka stručnih i osposobljenih učitelja. Nova uprava zadovoljila se time da u početku uspostavi državnu kontrolu nad postojećim školama, potpomaganjem pojedinih konfesionalnih škola i osnivanjem tek najpotrebnijih javnih škola. Školski sistem razvijao se postepeno i u mjeri koju su dozvoljavale finansijske mogućnosti Bosne i Hercegovine i interesi Monarhije. Bilo je jasno da Monarhija u okupiranoj zemlji želi uspostaviti školski sistem

1740. do 1894.“ U članku se ističe kako je za vrijeme vladavine carice Marije Terezije (1740-1780) u pogledu povijesnog razvoja nastave i odgoja u Austro-Ugarskoj monarhiji učinjen značajan obrat. Za njene vladavine se ističe osobito utjecaj države na organizaciju jedinstvene škole – kako osnovne tako i srednje. Stvorena je glasovita nastavna regulativa, „ratio educationis“, kojom je ukupna javna nastava dobila nov, bolji i napredniji oblik, str. 74.

Za vrijeme vladavine cara Franje II (1792-1835) uređeno je školstvo u cijeloj Monarhiji na temelju „političkog školskog sustava“. Zadatak osnovnih škola bio je da se u njima odgoje „pobožni, pokorni i marljivi Podanici“. Taj politički školski sustav održao se sve do najnovijeg vremena, navodi se u „Školskom vjesniku“ 1894. godine, str. 78.

⁴ Mitar Papić: Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije 1878-1918, Sarajevo, 1972, str. 41.

koji će biti kompatibilan s političkim i ekonomskim ciljevima okupacije. Nakon ustroja administracije, austrougarske vlasti poduzimaju prve aktivnosti u oblasti školstva. Austrougarska vlast želi unificirati školstvo u Bosni i Hercegovini, te osniva državne osnovne škole. Osnivanje interkonfesionalnih škola imalo je za cilj obuhvatiti što veći broj djece svih konfesija podukom u ovim školama, ustanoviti jedinstven plan i program za sve osnovne škole na teritoriji Bosne i Hercegovine, uvesti obavezno osnovno školovanje i odvojiti crkvu od škole. Interkonfesionalne škole bile su u nadležnosti Zemaljske vlade u Sarajevu. Vlada je očekivala da će, umjesto dotadašnjim konfesionalnim, obuhvatiti djecu ovim sistemom obrazovanja bez administrativnih zabrana konfesionalnih škola. Uvođenjem državnih osnovnih škola nisu prestale raditi konfesionalne škole. Pored konfesionalnih škola, stvoreno je i samostalno narodno školstvo.

Odnos austrougarske uprave prema osnovnom obrazovanju

„U narodne osnovne škole slobodan je pristup djeci svake vjere u zemlji. O prisilnom školskom polasku za sada nema govora. Polazeći od tog načela, da školsku naobrazbu treba u zemlji što više širiti i unapređivati, neka političke vlasti zgodnim taktom o tome nastoje, da što više roditelja ili njihovih zastupnika, koji stanuju u onom mjestu, gdje ima škola, ili ne više nego pô milje odanle, svoju djecu ili štíćenike šalju u osnovnu školu. Sposobnost za školsku nastavu otpočinje navršenom 6. godinom. Kotarske oblasti neka bez prestanka o tome nastoje, da malo po malo sva djeca raznih vjera budu mogla dobivati elementarnu nastavu.“⁵

Interkonfesionalne škole bile su novina za domaće stanovništvo, što je utjecalo na nepovjerljiv odnos u početku prema ovim školama. S vremenom, kako se učvršćivala nova vlast, povećavao broj škola, i stanovništvo je postepeno prihvaćalo ove škole i uviđalo potrebu da školuje svoju djecu u njima.

⁵ Školski vjesnik, 1894, str. 41.

Jedan od bitnih zahtjeva nove uprave bio je da se sredstva za kulturno i obrazovno uzdizanje stanovništva moraju osigurati iz vlastitih prihoda zemlje. Paralelnim austrijskim i ugarskim Zakonom o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine bilo je utvrđeno načelo da okupirane zemlje treba da žive od svojih vlastitih sredstava. Posljedica je bila, kako u svom istraživanju o privredi Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske vladavine navodi Ferdo Hauptmann, da je, s obzirom na nepovoljnu privrednu i finansijsku situaciju ovih zemalja, takva obaveza samofinansiranja značila utoliko veće opterećenje jer su nova, moderna uprava, i ulazak u novu, privredno i socijalno razvijeniju okolinu, iziskivali velika sredstva i aktivnosti, svakako kudikamo veća nego u ranije, tursko doba.⁶

Imajući u vidu teško socijalno-ekonomsko stanje u zemlji, jasno je da se razvoj školstva odvijao u onoj mjeri i kvalitetu koliko su dozvoljavale materijalne prilike. Zajednički ministar finansija István Burian, koji je imenovan 24. jula 1903. godine, unosi izvjesne promjene u školstvo. U obrazovnom pitanju Burian je vodio kurs koji je predstavljao kompromis između Kalláyeve dozirane školske politike i obrazovnih potreba naroda u okupiranoj zemlji.⁷ Kalláyeva obrazovna politika bila je imobilna, sa strogim nadzorom i naglašenom brigom za kvalitet, sprečavala je svaku ekspanziju školstva koja bi mogla izmaći kontroli režima.⁸ Jedinu učiteljsku školu u Sarajevu završavalo je godišnje svega 12 do 14 kandidata.⁹

Svoj stav o pitanju školstva iznio je zajednički ministar finansija baron Burian 29. oktobra 1910. godine u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove sljedećim riječima: „U Bosni školsko pitanje nije samo pitanje o broju škola. U Bosni, koja je – to moram nanovo da naglasim – najzapuštenija turska pokrajina bila, nije bilo ni prvih pupaka moderne nastave, u sup-

⁶ Ferdo Hauptmann: Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba Austrougarske vladavine (1878-1918), Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II, knjiga LXXIX, Akademija nauka i umjetnosti BiH, str. 106 i 107.

⁷ Mustafa Imamović, „Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878-1914“, str. 132.

⁸ Isto, str. 132.

⁹ Isto.

rotici sa drugim turskim pokrajinama, kao npr. u Bugarskoj, koja već od 1821. ima školsku organizaciju na konfesionalnoj osnovi. Stoga se u Bosni u tom obziru moralo doista sve iz osnove stvoriti.¹⁰ Zajednički ministar finansija Burian također kaže u spomenutom govoru: „Iskreno govoreći, kad sam ja bio preuzeo upravu, prosto sam se zapanjio zbog malešna broja naših škola, pa naravski pregao bio, da koliko je moguće doskočim ovome zlu.“¹¹ Burian je isticao u delegacijama da se ne može uvesti obavezno osnovno školovanje zbog otpora samog bosanskohercegovačkog stanovništva. Kao glavne razloge za sporost u otvaranju škola on navodi nedostatak učitelja, osobito nedostatak učitelja muslimana i pravoslavnih, zatim nepohađanje škole, jer roditelji nisu zainteresirani da im djeca polaze državne škole, te nedostatak potrebnih sredstava za razvoj školstva. Burian također ističe da je školsko pitanje jedno od najvažnijih, te da je Bosanski sabor uvijek pokazivao velik interes u svom radu za školska pitanja.

Procent djece uključene u osnovno i srednjoškolsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini bio je mali, ali ipak, s godinama, broj učenika postepeno je rastao. Tako je u školskoj 1899/1900. godini osnovnu školu, u odnosu na ukupan broj djece školskog uzrasta, pohađalo 12,91% djece, dok je 87,09% djece ostalo neuključeno u obrazovni proces.¹² Ovim podacima obuhvaćeni su i učenici konfesionalnih škola. Od ukupnog broja djece koja su u spomenutoj školskoj godini pohađala osnovnu školu bilo je: muslimana 5,94%, pravoslavnih 12,96%, katolika 21,86%, Jevreja 63,83% i ostalih 70,12%.¹³

U odnosu prema površini Bosne i Hercegovine, u školskoj 1904/1905. dolazi na 145,4 kilometra kvadratna, računajući po popisu stanovništva u godini 1895., na 4.455 stanovnika po jedna narodna osnovna škola. U pogledu pojedinih okruga u zemlji,¹⁴ ovaj

¹⁰ Govor Njeg. Preuzvišenosti g. zajedničkog ministra finansija barona Buriana u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove, 29. oktobra 1910, Prilog „Več. Saraj. Listu“ k br. 281. od 1910. g.

¹¹ Isto.

¹² Vojislav Bogićević, Pismenost u Bosni i Hercegovini..., str. 285.

¹³ Isto, str. 285.

¹⁴ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine, 1906, str. 137.

brojni odnos najnepovoljniji je u Bihaćkom okrugu, kako se vidi iz tabele:

Broj osnovnih škola po okruzima i njihov odnos prema broju stanovništva školske 1904/1905. godine:

Okrug	Broj osnovnih škola	Broj stanovnika prema popisu 1905.	Prema tome dolazi jedna škola na broj stanovnika
Banja Luka	75	329.499	4.393
Bihać	26	191.897	7.381
Mostar	76	219.511	2.888
Sarajevo	47	228.107	4.853
Travnik	46	240.088	5.219
Donja Tuzla	82	358.990	4.378
Svega	352	1.568.092	4.455

Broj škola po okruzima¹⁵ i njihov odnos prema broju stanovništva školske 1909/1910. godine može se vidjeti iz sljedeće tabele:

Okrug	Državne	Pravoslavne	Katoličke	Ostale	Ukupno	Jedna škola na stanovnika
Banja Luka	52	32	11	3	98	4.120
Bihać	27	9	1	3	40	5.751
Mostar	75	23	2	-	100	2.670
Sarajevo	46	14	4	3	67	4.299
Travnik	44	12	8	2	66	4.312
Donja Tuzla	63	24	3	1	91	4.676
Ukupno	307	114	29	12	462	4.108

U ove podatke nisu uračunate muslimanske vjerske škole. Jedna osnovna škola dolazila je na 110,42 kilometra kvadratna i na 4.108 stanovnika. Kako je vidljivo iz gornje tabele, od svih okruga stanje je najpovoljnije u Mostarskom okrugu, a najgore i dalje u bihaćkom, u kojem dolazi jedna škola na 5.751 stanovnika. Broj stanovnika u Okrugu Mostar (267.038) malo je veći nego u Okrugu Bihać (229.071), prema popisu stanovništva iz 1910. godine, a taj okrug ima skoro tri puta više škola nego Okrug Bihać. Prema površini u najgorem položaju su okruzi Travnik i

¹⁵ Pregled, časopis za nauku i socijalni život, Sarajevo, 1. januara 1912. godine, Školske prilike u Bosni Hercegovini, str. 222.

Bihać. Da je broj državnih osnovnih škola na području Okruga Bihać u odnosu na stvarne potrebe stanovništva bio nedostatan, potvrđuju podaci iz popisa stanovništva 1910. godine, prema kojima se najviše nepismenih nalazi u Okrugu Bihać, 94,22%, a najmanje u Okrugu Sarajevo, 82,14%, i Mostar 85,05%. U kontekstu gore navedenih podataka, moglo se očekivati da uprava za ovaj okrug u kojem je najveći broj nepismenih, te najmanji broj škola i učenika, učini puno više. Budući da je razvoj školstva bio determiniran finansijskim i općim političkim interesima, očito nije bilo političke volje da se posebno razmatra Okrug Bihać kao poseban slučaj. Međutim, i dalje ostaje sporno pitanje nesrazmjera kada se radi o broju otvorenih škola po pojedinim okruzima i stvarnim potrebama na pojedinim područjima. Pritom naravno ne želimo osporavati potrebu za otvaranjem školskih institucija u onim dijelovima zemlje gdje je stanje u obrazovanju bilo u povoljnijem položaju, već pokušati sagledati uzroke takvom stanju.

Prema mišljenju nekih autora, vladina politika pri otvaranju osnovnih škola bila je vođena, pored ostalog, udjelom stanovništva apsolutne ili relativne većine pojedinih konfesija u pojedinim okruzima. Tako „Pregled“, list za nauku i život, u januaru 1912. godine piše: „U mostarskom okrugu koji je neznatno veći od bihaćkog po broju stanovnika ima skoro tri puta više škola nego u bihaćkom, ali zato su u mostarskom okrugu katolici u većini, a u bihaćkom u manjini.“ „Jedan od najjačih razloga nesrazmjernoj proporciji djece katoličke i drugih vjera u srednjim školama je vladina politika pri otvaranju osnovnih škola. Otvarajući svoje škole po najviše u mjestima i krajevima, gdje je ili veliki broj ili pretežna većina katoličkog elementa, uspjelo se stvoriti najveći broj katoličkih đaka u osnovnim školama.“¹⁶ Isti list navodi još jednu karakteristiku vladine politike pri podizanju osnovnih škola: „Po cijeloj granici Bosne i Hercegovine, a osobito po istočnoj i sjevernoj, sagrađene su državne škole vrlo često, a unutrašnjost, izuzev krajeva sa katoličkom većinom, je zapuštena.“¹⁷ U srezovima prema Srbiji i Crnoj Gori nalazila se oko četvrtina svih osnovnih škola u zemlji,

¹⁶ Pregled, 1912, str. 470.

¹⁷ Isto, str. 223.

što pokazuje da je na tom prostoru školska mreža bila gušća nego u ostalim krajevima.¹⁸ Srez Bijeljina sa 14 osnovnih škola se u 1902. godini nalazio na prvom mjestu u Bosni i Hercegovini.¹⁹ Slično je bilo i s mrežom trgovačkih škola. Od ukupno devet škola, tri su se nalazile u tuzlanskom, jedna u sarajevskom i tri u mostarskom okrugu. Otvaranje većeg broja škola u ovom graničnom pojasu izloženom jačim utjecajima iz Srbije i Crne Gore trebalo je da doprinese suzbijanju i neutraliziranju tih utjecaja.²⁰ Nesumnjivo je da su u izgradnji kako osnovnih tako i srednjih škola bili prisutni politički motivi. Još jedan važan podatak potkrepljuje ovu tezu i navodi nas na zaključak da je vladina obrazovna politika kao važan kriterij pri otvaranju pojedinih školskih institucija uzimala konfesionalni sastav stanovništva na području gdje je htjela otvoriti dotičnu školu. Radi se o pretvaranju Niže gimnazije u Bihaću u Višu, kojom prilikom se u aktu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu kaže sljedeće: „Ta Gimnazija ne bi trebalo samo Krvavoj Krajini ponuditi jedan kulturni centar, nego također bi trebalo tamo živućem skroz siromašnom muslimanskom elementu dati priliku za obrazovanje. Mi trebamo kao protutežu, naspram u velikom broju prisutnih inteligentnih Srba, jednak broj obrazovanih katolika i muslimana. Zbog toga Zemaljska vlada treba kao bitni državni postulat intenzivirati i unapređivati njihovo obrazovanje.“²¹

U aktu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od oktobra 1912. upućenog Okružnoj oblasti u Bihaću, vezano za gradnju narodnih osnovnih škola i predlaganje projekata, stoji: „Zemaljska vlada istakla je prošle godine u programu za gradnju i osnivanje novih narodnih osnovnih škola svoje nazore i principe, koje će uzimati u obzir pri izboru školskih mjesta. Priloženi tabelarni pregled narodnih osnovnih škola po kotarevima i konfesijama – bez varoši i varošica, iz kojeg prioizilazi koliki broj bi trebao da otpadne na pojedine kotareve i konfesije pri idealno jednakoj podjeli škola u cijeloj zemlji izrađen je na osnovi Štatistike žiteljstva od godine

¹⁸ Tomislav Kraljačić, Kallajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903, str. 249.

¹⁹ Bošnjak, Kalendar za 1902. godinu, str. 52-54.

²⁰ Tomislav Kraljačić, Kallajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903, str. 249

1911. i na pretpostavci da će se u 1913. godini graditi 211 novih škola. Pri izradi ovih tabela uzet je također u obzir procent pojedinih vjerspovjesti u varošima i varošicama.“

Prema navedenim dokumentima Zemaljske vlade očito je da je austrougarska uprava nastojala održati ravnotežu kada je u pitanju obrazovanost pojedinih vjersko-etničkih grupa, kao što je nastojala održati unutrašnju ravnotežu uopće kako bi izbjegla da neka od tri konfesije dobije nadmoć u odnosu na preostale dvije. Zbog složenih unutrašnjih i međunarodnih okolnosti u kojima je djelovala austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini, smatralo se da bi poremećaj ovog principa ugrozio položaj Monarhije u Bosni i Hercegovini. Zbog toga se i obrazovna politika morala uklopiti u ukupnu austrougarsku politiku.

Iako je za vrijeme Austro-Ugarske osnovno obrazovanje značajno napredovalo, u Bosni i Hercegovini je i dalje ostao veliki broj djece koja nisu bila uključena u obrazovni proces. Ogroman je i broj odraslih koji se smatraju nepismenima. U Bosni i Hercegovini su krajem školske 1904/1905. godine postojale 352 osnovne škole, i to: 239 narodnih, 103 konfesionalne i 10 privatnih; škole su postojale u 267 školskih mjesta sa 1.714 sela sa školama.²² U ovim školama radilo je 568 učitelja.²³ Od 1879. godine u prosječnom godišnjem prirastu to iznosi 14 osnovnih škola. Od 103 konfesionalne škole bilo je 69 srpsko-pravoslavnih, 32 rimokatoličke, jedna evanđelička i jedna jevrejska.²⁴ U odnosu prema površini Bosne i Hercegovine, u školskoj 1904/1905. godini dolazi na 145,40 kilometara kvadratnih, računajući prema popisu stanovništva 1895., na 4.455 stanovnika po jedna narodna osnovna škola.²⁵ Broj osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u odnosu na njenu površinu, kao i broj stanovnika, značajno zaostaje ne samo za dvjema državama Monarhije

²¹ Arhiv BiH, Zemaljska vlada za BiH, broj 2821, Sarajevo, 5. aprila 1915.

²² Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine za 1906. godinu, str. 137 i 144.

²³ Isto.

²⁴ Konfesionalne početne škole muslimana, mektebi, prema ovom izvještaju, kao specifične vjerske škole nisu ubrojene u elementarne škole i ne ulaze u ovaj pregled.

²⁵ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine za 1906. godinu, str. 137.

(u Austriji dolazi po jedna narodna osnovna škola na 1.300 stanovnika, u Ugarskoj na 1.010 stanovnika) nego i za susjednim državama (u Srbiji jedna narodna osnovna škola dolazi na 2.264 stanovnika). Budžet vlade za osnovne škole 1906. godine iznosio je 1,208.219 kruna, dok je za potrebe žandarmerije iste godine predviđeno 3,753.189 kruna.²⁶

Prema zvaničnom „Izveštaju o upravi Bosne i Hercegovine za 1907. godinu“, krajem školske 1905/1906. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 366 narodnih osnovnih škola, i to: 253 opće (vladine), 103 konfesionalne i 10 privatnih. U odnosu na prethodnu, 1904/1905. školsku godinu, porastao je broj škola za 14 osnovnih škola. Pored toga, urađen je program za pet narednih godina (1908-1912) za podizanje osnovnih škola, po kojem se u navedenim godinama trebalo podignuti po 19 narodnih osnovnih škola svake godine (tri do četiri u svakom okrugu), ukupno dakle za pet godina 95 škola. Ovaj program podrazumijeva ujedno i program građenja, jer se planirane škole trebaju otvarati u mjestima gdje nema adekvatnih objekata da se uzmu pod najam. Ranije se otvaralo godišnje šest do sedam osnovnih škola, a od 1908. godine, prema spomenutom programu, otvarat će se tri puta više. Burian je izradio program o podizanju osnovnih škola za period od pet godina (1908-1912) po kojem će se u navedenim godinama otvoriti po 19 narodnih osnovnih škola (tri do četiri u svakom okrugu), ukupno dakle za pet godina 95 škola. „Ranije se podizalo 6-7 osnovnih škola godišnje. Ova akcija može se razvijati srazmjerno sa zemaljskim proračunom pa se mora prema tome kretati u čednijim granicama.“²⁷ Predviđena je i nova nastavna osnova koja odgovara razvoju školstva, a koja je upućena i učiteljskim društvima da o njoj daju svoje mišljenje, te revizija školskih knjiga za osnovne škole.²⁸

Prema procjeni Zemaljske vlade, brže i brojnije otvaranje škola od planiranog ne bi bilo dobro „jer se samo kod mirnog, polaganijeg i proporcionalnijeg razvijanja školstva može pod sigurno računati, da će se stanovništvo, osobito ono sa sela, sa školom sprijateljiti

²⁶ Isto, str. 144 i 218.

²⁷ Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine za 1907. godinu, str. 41.

²⁸ Isto, str. 42.

i povjerenje u nju steći“.²⁹ Pored toga, za veći broj novootvorenih škola ne bi se mogao osigurati dovoljan broj kvalificiranih učitelja. Kako se planirane škole trebaju izgraditi isključivo po selima, prema navodima u zvaničnom Izvještaju o upravi Bosne i Hercegovine za 1907. godinu trebalo je povesti računa o tome da se domaće seljaštvo ne optereti previše izdvajanjima za gradnju škola, nego da se najveći dio sredstava izdvoji iz zemaljskog proračuna. U skladu sa sredstvima iz zemaljskog proračuna realizirat će se i planirana akcija. Nedostatak finansijskih sredstava bio je prepreka za efikasniju reformu školstva, te brže i masovnije otvaranje škola.

Situacija u pogledu pismenosti nije se bitno promijenila ni kasnije. Skoro 90% stanovništva u Bosni i Hercegovini 1910. godine bilo je nepismeno.³⁰ Ovo je bio još jedan primjer austrougarske politike postupnosti mijenjanja zatečenog stanja u zemlji. Poboljšanje stanja u oblasti obrazovanja odvijalo se u skladu s finansijskim mogućnostima Bosne i Hercegovine, kao i interesima Monarhije. Ovaj politički princip važio je ne samo u segmentu obrazovanja nego i kao opći politički koncept vladanja. Kalláy je često isticao da ozbiljnu smetnju bržem porastu osnovnih škola predstavlja nedostatak finansijskih sredstava.³¹ Ali, ako se izdaci za osnovne škole uporede sa izdacima za druge potrebe, vidjet će se koliko je ta Kallájeva tvrdnja imala malo osnova i koliko ona sama po sebi govori o ograničenom interesu režima za narodno obrazovanje.³²

Ustavom za Bosnu i Hercegovinu 1910. godine utvrđena je uloga obrazovanja. Član 13 Bosanskog ustava propisuje: „Znanost i njena nauka jesu slobodne. Oko obrazovanja mladeži treba se dovoljno starati u javnim školama. Nastavne i odgojne zavode osnivati i na takvima naučavati ovlašten je svaki zemaljski pripadnik, koji je za to na zakoniti način dokazao svoju sposobnost i ispunio ostale dotične oblasne propise. Vrhovno vodstvo i nadziranje

²⁹ Isto, str. 41.

³⁰ Prema Rezultatima popisa žiteljstva u BiH od 10. X 1910, LX, pismenih je bilo svega 11,95%.

³¹ Tomislav Kraljačić: „Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903, Sarajevo, 1987, str. 244.

³² Isto, str. 244.

cjelokupne nastave i odgoja pripada Zemaljskoj vladi.³³ Pohađanje škole nije bilo obavezno sve do 1911. godine. „Na uvođenje opće školske dužnosti moći će se istom onda misliti, kad se odnošaj broja škola sa površinom tla i brojem žitelja, odnosno kad se udaljenje škola od zabitijih krajeva na bolje okrene“, stoji u Izvještaju o upravi BiH za 1906. godinu.³⁴ Kao prijelazna faza ustanovljeno je relativno obavezno pohađanje škole, koje će trajati dok se ne stvore uvjeti za obavezno pohađanje škole, odnosno dok broj škola ne dostigne bar približno potreban broj u odnosu na broj stanovnika. Zakon o obaveznj nastavi izglasan je u Saboru većinom glasova 5. februara 1911. godine, a sankcioniran je 28. juna iste godine. Očekivalo se da će uvođenjem ovog zakona biti smanjeno nepovoljno stanje u kojem se bosanskohercegovačko stanovništvo nalazilo kada je u pitanju naobrazba, u odnosu ne samo na Monarhiju nego i na susjedne države. Međutim, ovaj zakon, po kome se obavezna nastava odnosila na državne osnovne škole, dao je dosta prostora da veliki broj djece izbjegne obavezno pohađanje škole. Tako član 2 ovog zakona propisuje da se muška djeca koja su starija od 11 godina i ženska starija od 10 godina ne mogu primiti u prvi razred osnovne škole. Na zahtjev saborskog Muslimanskog kluba u zakon je unesena odredba po kojoj se muslimanska školska djeca isključuju iz obaveznog pohađanja osnovnih škola. Članom 4 oslobođena su od pohađanja narodne osnovne škole djeca koja pohađaju konfesionalnu ili privatnu školu. Ovaj, za muslimansku školsku djecu krajnje nepovoljan postupak, za koji su odgovorni Zemaljska vlada i konzervativni Muslimanski klub, značio je da su muslimanska djeca u odnosu na djecu drugih vjerskih pripadnosti mogla tek u desetoj i jedanaestoj godini života krenuti u osnovnu školu, kada su druga djeca istu školu već završavala.

Ipak, u najtežem položaju našla su se muslimanska ženska djeca, kojoj je i zakonom onemogućen polazak u školu. Član 12 Zakona o obaveznj nastavi diskriminirajući muslimansku žensku djecu propisuje: „Ako u školi preostane još mjesta, pošto su se

³³ Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine, str. 66.

³⁴ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906. godine, str. 140.

upisala sva djeca, koju su prijavili roditelji ili njihovi zamjenici, preći će se prema broju nepopunjenih mjesta na prisilno upisivanje djece u školu – osim muslimanske ženske djece.³⁵ Obavezan školski uzrast za osnovnu školu u početku je bio od navršenih šest do dvanaest godina. Kasnije se kao vrijeme upisa određivala starost djeteta od navršenih sedam godina. Zakonom o obaveznoj nastavi muška djeca koja su navršila 11 i ženska djeca sa 10 godina života nisu se mogla upisati u prvi razred osnovne škole. Ovim zakonom regulirano je i pitanje osnivanja školskih odbora, koji su imali ulogu, pored ostalog, upisa djece u školu i pohađanje nastave. Zakonom o obaveznoj nastavi propisano je da su od pohađanja narodne osnovne škole oslobođena djeca koja su mjestom stanovanja udaljena od škole više od četiri kilometra. Šta je u stvarnosti značila odredba ovog člana pokazuju najbolje sljedeći podaci. Prve godine kada je stupio na snagu ovaj zakon (1912) i obavezna nastava postojala je 331 državna škola, 116 pravoslavnih, 28 katoličkih, dvije evangelističke i 10 privatnih, ukupno 487 škola.³⁶ Ovim školama bilo je obuhvaćeno 42.578 učenika. Na područjima do četiri kilometra, sa kojih su djeca mogla posjećivati školu, te godine stanovalo je ukupno 46,29% stanovništva Bosne i Hercegovine, a školom je bilo obuhvaćeno ukupno 26,75% djece dorasle za školu.³⁷

U procent djece koja nisu obuhvaćena školom nisu računata ženska muslimanska djeca. Zakon o obaveznoj nastavi donesen je 33 godine od okupacije. Do kraja austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini postotak djece koja su pohađala osnovnu školu nešto se povećao, ali ne u potrebnoj mjeri. Iz navedenog se jasno vidi da obaveza o pohađanju nastave nije bila potpuna. Osnovni razlog za uvođenje ovog relativno obaveznog pohađanja škola bio je nedostatak škola. Prema mišljenju Vojislava Bogićevića, glavni faktor osnivanja škola i poboljšanja ukupnog stanja u

³⁵ Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, 1911, Zakon od 15. juna 1911. o obaveznoj nastavi.

³⁶ Mitar Papić, Školstvo u BiH za vrijeme Austro-Ugarske okupacije (1878-1918), str. 51.

³⁷ Isto.

obrazovanju bio je što država nije odvajala adekvatna novčana sredstava za ove potrebe. Poređenja radi, u budžetu Bosne i Hercegovine za 1910. godinu za izdržavanje svih škola, računajući i konfesionalne, bila je predviđena stavka od 2.332.176 kruna, dok su izdaci za žandarmeriju iznosili 4.512.334 kruna, navodi Bogićević³⁸. Bez povećanja broja državnih škola Zakon o obaveznoj nastavi nije bilo moguće u potpunosti provesti.

Očekivano omogućavanje ostvarenja univerzalne potrebe za obrazovanjem za svu djecu i smanjivanje nepismenosti nije se moglo lako realizirati. Činjenica je da je obrazovanje vezano za privredu, politiku i cijelo društvo, u kojem se odražavaju nejednakosti i ukorijenjeni interesi, te nedostatak kvalificiranih ljudi i novčanih sredstava. Jedini način da se prevlada slabo materijalno stanje u obrazovanju uopće i postigne napredak bio je da se ojača i pomogne privreda Bosne i Hercegovine i time utječe na razvoj cjelokupnog društva. Istovremeno, ulaganje u obrazovanje ključ je mnogih dostignuća u drugim područjima.

Osvrćući se na stanje školstva u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave, Noel Malcolm u svojoj knjizi „Povijest Bosne“ piše: „Suvremeni jugoslavenski historičari iskazivali su prezir prema nastojanjima austrougarskih vlasti na području školstva ističući da je samo manji broj djece pohađao školu. Ali ne može se o vlastima koje su podigle 200 osnovnih škola, tri srednje škole, tehničku školu i učiteljsku školu reći da se nisu brinule za školstvo. Nije bilo baš vjerojatno da će seljaci koji neće da prihvate željezne plugove navaliti da šalju djecu u školu kako bi stekla naobrazbu koju oni sami nemaju.“³⁹ Tačno je da je stanovništvo u početku bilo skeptično prema novim državnim školama, ali treba imati u vidu činjenicu da se broj učenika uključenih u obrazovni proces povećavao što je više rastao broj otvorenih škola, te više prilika za nastavak školovanja.

³⁸ Vojislav Bogićević, *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini 1463–1918*, Sarajevo, str. 144-145.

³⁹ Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995, str. 196.

Politika austrougarske uprave prema srednjoškolskom obrazovanju

U pogledu broja osnovnih škola u zemlji, Zemaljska vlada je bila svjesna da postojeći broj škola ne zadovoljava obrazovne potrebe, te da je „brži napredak u ovome pogledu nešto, što spada u neotklonjivu kulturno-političku zadaću uprave“.⁴⁰ Međutim, kada se radilo o broju srednjih i stručnih škola, Zemaljska vlada je smatrala da je taj broj dostatan potrebama stanovništva u Bosni i Hercegovini. Planovi Austro-Ugarske u pogledu širenja mreže srednjih škola u Bosni i Hercegovini prezentirani su i u zvaničnom Izvještaju o upravi za 1906. godinu, u kojem stoji: „Broj srednjih i stručnih škola, koliko je sada, današnjoj potrebi obrazovanja potpuno zadovoljava, kao što će i za dugo još sasvim zadovoljavati i dok su ovdje potrebne neke mjere samo u pogledu temeljitosti i praktična preinačavanja nastave, dotlen je na polju narodnog školstva neophodno nuždan malo ubrzaniji tempo u umnažanju škola.“⁴¹

Kako je Bosna i Hercegovina stajala po broju srednjih škola u odnosu na susjednu Hrvatsku u školskoj 1907/1908. godini⁴² može se vidjeti iz tabele:

Zemlja	Broj srednjih škola	Broj stanovnika	Jedna srednja škola na stanovnika	Jedna srednja škola na osnovaca
Bosna i Hercegovina	7	1.900.000	243.000	4.099
Hrvatska Slavonija	22	2.500.000	114.000	5.382
Dalmacija	9	600.000	66.000	3.114

Na pitanje barona Gautscha u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove u oktobru 1910. godine da li bi bilo moguće da se srednjoškolci iz Bosne i Hercegovine šalju u Monarhiju radi završetka srednjih škola, zajednički ministar finansija baron Burian dao je sljedeći odgovor: „Doduše dolazili su nekoliko srednjoškolci u Monarhiju, neki u Beč, neki

⁴⁰ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, str. 137.

⁴¹ Isto, str. 138.

⁴² Mirko Turić, Gimnazija u Bihaću, Zbornik radova s Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine, Tom I, str. 137.

u Zagreb, jedan ili drugi u Budimpeštu i Prag, ali vazda o svom trošku. Ja ne bih preporučio, da se u tom pravcu pokrene vladina akcija. Sadašnji broj srednjih škola u Bosni potpuno je dovoljan. Ta jedan je od g. delegata baš uputio na to, da je broj učenika upadljivo malen. U Sarajevu nije tako malen, jer mi imamo ovdje svagdje paralelnih razreda. U drugim gradovima je posjeta manja. Ali to stoji, da su četiri gimnazije i dvije realke u Bosni, uz to još i dvije franjevačke gimnazije, potpuno dovoljne.“⁴³

Prema podacima iz vladinog Izvještaja o upravi BiH iz 1911. godine, krajem 1909/1910. školske godine bilo je u Bosni i Hercegovini 45 srednjih stručnih, vjerskih i drugih škola: šest gimnazija (tri državne i tri privatne katoličke), dvije realke, 11 viših djevojačkih škola (tri državne i osam privatnih), devet nižih trgovačkih škola, tri učiteljske škole (jedna državna i dvije privatne), pet bogoslovija, jedna šerijatska sudačka škola, jedan vojni pansionat, dvije zanatlijske škole, jedna tehnička škola i četiri ratarsko-voćarske škole. Iz više zvaničnih izvora vidi se da je vlada smatrala da je broj srednjih škola dovoljan i da se ne treba povećavati. Međutim, građani Bihaća nisu bili takvog mišljenja kada su u martu 1909. godine održali ad hoc zbor, na kome je izabran odbor sa zadatkom da zamoli Zemaljsku vladu da već za početak školske 1910/1911. godine omogući početak rada gimnazije odnosno savremene srednje škole.⁴⁴

„Molioci ukazuju na kulturnu stagnaciju grada Bihaća i na privrednu zaostalost cijelog okruga, dok su drugi okruzi i okružni gradovi u odličnom duhovnom i ekonomskom poletu, i to nezadovoljavajuće stanje pripisuju velikim dijelom odsustvu jedne više školske ustanove.“⁴⁵

Ostali okruzi u zemlji su u tom pogledu bili u mnogo boljem položaju; Mostarski okrug, naprimjer, sa svojih 98 škola, sa oko 10.000 djece, ima gimnaziju sa osam razreda, dvije trgovačke škole

⁴³ Govor Njeg. Preuzvišenosti g. zajedničkog ministra financija barona Buriana u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosansko-hercegovačke poslove, 29. oktobra 1910., str.28.

⁴⁴ Mirko Turić, Gimnazija u Bihaću – izvorište revolucionarne energije, Bihać u novijoj istoriji (1918-1945), Zbornik radova s Naučnog skupa održanog u Bihaću 9. i 10. oktobra 1986. godine, Tom I, str. 133.

⁴⁵ Isto, str. 134.

i jednu zanatlijsku školu. Tuzlanski okrug sa svoje 94 škole, sa oko 9.000 djece, višu gimnaziju i tri trgovačke škole; Travnički okrug sa svojih 57 škola, sa oko 6.000 djece, višu gimnaziju i dvije trgovačke škole, a Banjalučki okrug sa svoje 92 škole, sa oko 9.000 djece, višu realku.⁴⁶

Iz gore navedenog govora barona Buriana, koji je ujedno i zvanični stav uprave, jasno se vidi da vlasti smatraju da broj srednjih škola u Bosni i Hercegovini zadovoljava potrebe. Burian u navedenom govoru ističe da broj srednjoškolskih učenika u Sarajevu nije tako malen. Ali broj srednjoškolaca u drugim gradovima zasigurno nije velik i nameće pitanje o stvarnim potrebama društva koje treba da se razvija, te školovanim domaćim ljudima koji bi bili nosioci tog razvoja. Godine 1885. otvorena je u Bihaću trogodišnja Trgovačka škola, za koju je postojao velik interes i u kojoj su se školovala djeca svih vjeroispovijesti, ne samo iz Bihaćkog okruga nego i iz susjedne Hrvatske. I sama vlada u Izvještaju o upravi Bosne i Hercegovine za 1910. godinu konstatira da su u pojedinim mjestima, među kojima i u Bihaću, zaista potrebni naučni zavodi trgovačkog smjera. Uprkos tome, otvaranjem Gimnazije u Bihaću 1911. godine, postepeno se ukida Trgovačka škola. Ovakve nekonzistentne odluke u pogledu obrazovanja rezultat su činjenice da postojanje dvije srednje škole u Bihaćkom okrugu podrazumijeva i veći finansijski izdatak. Uvidjevši neminovnost otvaranja druge srednje škole u Bihaćkom okrugu – gimnazije, vlasti su preuzele zgradu, školski namještaj, nastavna sredstva i dio nastavnog kadra Trgovačke škole, te je ugasile, kako bi otvorile Nižu gimnaziju u Bihaću 1911. godine.

Pretvaranje Niže gimnazije u Bihaću u Višu gimnaziju, pored opravdanih, te pravednih razloga, bilo je i politički motivirano, s ciljem da se u ovom privredno i kulturno zapostavljenom dijelu sjeverozapadne Bosne većinsko siromašno muslimansko stanovništvo obrazuje, kao protuteža velikom broju prisutnih školovanih Srba. U dokumentu Zemaljske vlade za BiH o pretvaranju Niže gimnazije u Bihaću u Višu stoji: „Zemaljska vlada dozvoljava

⁴⁶ Korišteni podaci do kojih je došao Mirko Turić iz dokumenta Zemaljske vlade za BiH, Predmet: Otvaranje niže gimnazije u Bihaću, navedeni članak, str. 138.

sebi da primijeti da pored pravednih razloga, naročita težina na proširenju gimnazije u Bihaću, leži i u političkim razlozima. “Gimnazija je trebala „Krvavoj Krajini“ omogućiti ne samo da postane kulturni centar nego i tamo živućem skroz siromašnom muslimanskom stanovništvu dati priliku za obrazovanje radi uspostavljanja ravnoteže naspram u velikom broju prisutnih školovanih Srba.⁴⁷ Ravnoteža među konfesijama i u pogledu obrazovanja nametnula se vlastima kao politička nužnost za ostvarenje državnopravnih ciljeva. Stajalište Zemaljske vlade o otvaranju Više gimnazije u Bihaću kao nužne potrebe, čije bi zadovoljenje kako iz političkih tako i kulturnih i ekonomskih razloga bilo pravedno, naišlo je na odobrenje Zajedničkog ministarstva finansija.

Pitanje otvaranja gimnazije u Bihaću, kako se vidi iz gore navedenih dokumenata, bilo je političko pitanje. Primarni cilj otvaranja Više gimnazije u Bihaću, možemo zaključiti, bio je ne samo da se „Krvavoj Krajini“ i njenom pretežno siromašnom muslimanskom stanovništvu pomogne i pravedno omogući da postane kulturni centar sjeverozapadne Bosne, te poboljša položaj ovog, u odnosu na druge okruge, zapostavljenog područja, već i da se uspostavi ravnoteža u obrazovanju. Još jedan značajan razlog za otvaranje Više gimnazije u Bihaću mogao bi biti u činjenici da su vlasti bile upućene da je stanovništvo ovog okruga u više navrata isticalo privrednu i kulturnu stagnaciju svoga područja. Vlasti su stoga morale računati s nezadovoljstvom stanovništva i pokazati svoju dobronamjernost i kulturnu misiju.

Neki aspekti organizacije škola i odgojna uloga škola

Budući da pedagoški ciljevi ovise o društvenim ciljevima i društvenim stanjima, velika pažnja u školama posvećivala se kreiranju udžbenika, nastavnim planovima i programima, disciplini učenika, religijskom i moralnom odgoju, te usvajanju stavova zvanične austro-ugarske politike. Naredbom Zemaljske vlade od 12. septembra 1914. godine zabranjuje se sudjelovanje đaka kod sokolskih društava i ukidaju đачka udruženja u srednjim školama. „Najozbiljnije se

⁴⁷ Arhiv BiH, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, broj 2821, Sarajevo, 5. aprila 1915.

zabranjuje svako sudjelovanje bilo u sokolskim bilo u ostalim športskim društvima kao i uopće posjeta društvenih lokala koje mu drago vrste. Isto se tako imadu zasada raspustiti sva đačka udruženja, gdje postoje, a njihov inventar te eventualno novac pohraniti u direkciji do dalje odredbe.”⁴⁸ Učenička populacija, posebno srednjoškolska, nastojala se izolirati od vanjskih političkih utjecaja. Naredbom Zemaljske vlade od 8. novembra 1913. reguliran je postupak prema učenicima koji bez dopuštenja ostave zavod ili sudjeluju u političkim demonstracijama.⁴⁹ Na osnovu programskih sadržaja iz tog perioda može se zaključiti da je čitav nastavni proces bio usmjeren na to da od učenika stvori kadar koji će biti odan Monarhiji. Na časovima je uvijek bilo na dnevnom redu veličanje Austro-Ugarske monarhije i njene dinastije. Škola je zabranjivala učenicima da se bave svim što je prelazilo okvire svakodnevne nastave i pripreme za čas. Nikakva đačka udruženja i sastanci nisu bili dopušteni. Naredbom od 19. septembra 1912. br. 2793 zabranjuje se đacima osnivanje tajnih društava. Za svaki i najmanji prekršaj disciplinskih pravila kažnjavalo se vrlo oštro. Ovakva obrazovna politika nastojala je da u ovim školama pripremi kadrove koji će biti lojalni politici Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini.

Učenicima nakon završene gimnazije pružala se šansa za nastavak školovanja u Beču. Godine 1899. otvoren je u Beču specijalni internat za studente iz Bosne i Hercegovine. Studenti koji su koristili stipendiju za ovaj studij u Beču bili su obavezni deset godina po završetku studija raditi u Bosni i Hercegovini. Od 101 studenta koji su završili studij, 94 su se zaposlila u Zemaljskoj službi.⁵⁰ „U Beču, kod profesora Jagića, morao je svaki đak, bez razlike na fakultet, da potpiše jedan podneseni mu revers u kom se obavezuje da neće biti član nikakvog studentskog društva i da će biti vladin čovjek.“⁵¹

⁴⁸ Naredba Zemaljske vlade od 12. septembra 1914, br. 208.675, Školski glasnik, 1914, str. 329.

⁴⁹ Naredba Zemaljske vlade od 8. novembra 1913, br. 284.934, o postupku prema učenicima koji demonstrativno ostave zavod ili sudjeluju kod političkih demonstracija, Školski glasnik, 1914, str. 6.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Kulturni život, Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta, 1903-1928, str. 56.

Obrazovanje je značajna funkcija svakoga društva. Stoga, kako navodi Salih Fočo, njegovu koncepciju i sadržaj želi kreirati svaka vlast kako bi putem najsnažnijeg instrumenta društvene percepcije i oblika socijalizacije pojedinci prihvatili norme i vrijednosti sistema, to jest poretka koji je vladajući.⁵²

Državne škole, i osnovne i srednje, pored obrazovne imale su i odgojnu ulogu, kojoj je država posvećivala značajnu pažnju. Pedagoški ciljevi ovise o društvenim ciljevima i društvenim stanjima. U tom smislu, da bi se uloga školskog sistema u skladu sa ukupnom politikom u zemlji sagledala jasnije, ukazat ćemo na neke karakteristike školskog sistema, nastavni program, udžbenike, organizaciju narodnih škola i nastavni kadar. Naredbom Zemaljske vlade od 24. septembra 1909. godine, broj 147.139, izdana je „Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini“. Prvi dio ove publikacije definira svrhu i ustrojstvo narodne osnovne škole, nastavnu osnovu, unutrašnji red, nastavni i odgojni rad i postupak. Prema navedenoj organizaciji zadatak narodnih škola u Bosni i Hercegovini je „religiozni i moralni odgoj djece, svestrano razvijanje dječje tjelesne i duševne snage i obučavanje djece u najnužnijem znanju i umijenju za kućni i građanski život“.⁵³ U pogledu organizacije narodnih osnovnih škola može se vidjeti da je općenito nastava bila bolje organizirana i na višem nivou u odnosu na stanje u školama koje je austrougarska uprava zatekla po dolasku u Bosnu i Hercegovinu. Kao jedan od prvih zahtjeva metodički pravilne nastave ističe se da nastava mora biti zajednička, učitelj se mora prethodno pripremiti za nastavu u pogledu teme nastavnog gradiva, obima i adekvatnog nastavnog postupka. U uputi za učitelje osnovnih škola u pogledu praktičnog nastavnog rada opažaju se mnoge suvremene metode: nastava mora biti zanimljiva, a izvođenje takvo da kod učenika pobuđuje zanimanje i razmišljanje, a ne dosadna, nastava mora biti prilagođena uzrastu djece u okviru njihovih predodžbi, djeca trebaju interaktivno učiti, preporučuje se metoda heurističkog razvijanja, gdje se djeca prigodnim pitanjima o onome što im je

⁵² Salih Fočo, Sociologija, Zenica, 2000, str. 304.

⁵³ Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini, prvi dio, Sarajevo, 1909, str. 1.

poznato, načinom razgovora, navode da spoznaju ono što im je nepoznato itd. Velika važnost u školama, kako u osnovnim tako i u srednjim, poklanjala se uspješnosti odgoja kao prakse. Nedostatak školskih knjiga od početka je predstavljao problem u procesu obrazovanja. U početku su se u školama koristile knjige iz Hrvatske i Beča. U njima je bilo dijelova od kojih su zazirali muslimani, a ni srpskom stanovništvu nisu se sviđele jer su bile pisane etimološkim pravopisom.⁵⁴

Stoga je Zemaljska vlada bila prinuđena, u kontekstu specifičnih prilika u Bosni i Hercegovini, pristupiti izdavanju novih školskih knjiga, koje bi zadovoljile ravnotežu u odnosu na nacionalnu strukturu stanovništva. Prvo se nastojalo da osnovne škole dobiju najnužnije čitanke. Prva domaća školska knjiga štampana je 1883. godine. Bila je to „Prva čitanka“. Sljedeće godine izašla je i „Druga čitanka“, a 1887. „Treća čitanka“ i „Četvrta čitanka“. Godine 1886. štampana je i prva knjiga iz geografije, „Zemljopis“ za III razred, a naredne, 1887., „Zemljopis“ za IV razred.⁵⁵ Interesantni su i politički motivi u prijedlogu za izdavanje zemljopisa. Vlada otvoreno piše da se zemljopis predlaže više iz političkih nego didaktičkih razloga, da bi učenici saznali da Bosna i Hercegovina čini jedan dio Austro-Ugarske monarhije.⁵⁶ Objašnjavajući koncept udžbenika, vlada piše: „Ovdje se odustalo od principa koji važi za osnovne škole u Monarhiji – da se najprije opiše površina zemlje, zatim poznavanje domovine (u ovom slučaju to bi bila Bosna i Hercegovina), a onda tek Austro-Ugarske Monarhije, nakon čega slijedi sve ostalo. Ako bi se ovo uradilo, onda bi se Bosna i Hercegovina prikazala prije i odvojeno od Monarhije. Prema tome je iz političkih razloga ovaj redosljed knjige za potrebe osnovnih škola u Bosni i Hercegovini napušten, pa je urađeno kako je rečeno, to jest Austro-Ugarska pa uz nju Bosna i Hercegovina kao njen dio.“⁵⁷

⁵⁴ Ljuboje Dlustuš, Školske knjige, Školski vjesnik, 1894, str. 100-101.

⁵⁵ Ljuboje Dlustuš, Priređivanje novih školskih knjiga, Školski vjesnik, 1894, str. 158.

⁵⁶ Mitar Papić, Školstvo u BiH za vrijeme austro-ugarske okupacije 1878-1918, str. 59.

⁵⁷ Isto, str. 59.

„Prva računica“ i „Druga računica“ štampane su 1888. godine, a naredne godine i „Treća računica“ i „Četvrta računica“. „Povijest Bosne i Hercegovine“ za osnovne škole štampana je 1893. godine. Sve izdane školske knjige sa južnim narječjem štampane su na oba pisma, latinicom i ćirilicom. „Da se postigne što veća čistoća jezika, predani su rukopisi na pregledanje i pretresanje komisiji, sastavljenoj od domaćih ljudi, kojima je pridano nekoliko jezikoslovnih stručnjaka.“⁵⁸ Uz čitanke za II, III i IV razred objavljen je dodatak gramatike⁵⁹, a uz računice za III i IV razred geometrijski dodatak.⁶⁰ Vlada je, s pravom, polazila od stanovišta da nivo obrazovanja i pravac odgoja učenika više određuje udžbenik nego nastavni plan i program. Stoga je ovom pitanju u čitavom periodu poklanjala veliku pažnju.⁶¹ Sačuvani arhivski dokumenti o politici udžbenika nedvosmisleno svjedoče o tome kako je Zemaljska vlada bila nesigurna i nesamostalna kada se radilo o idejno-političkim pitanjima nastave i odgoja, pa se i za sasvim sitna pitanja obraćala Zajedničkom ministarstvu finansija i tražila suglasnost ili odobrenje.⁶² Naročito je pažljivo praćena svaka pojedinost u sadržaju udžbenika koja nije u skladu s ciljevima obrazovanja i utječe na nacionalnu svijest učenika i učitelja. Najveću pažnju u tom pogledu su, dakako, pobuđivale društvene nauke, posebno historija i udžbenici za ove predmete. Bile su česte intervencije Zemaljske vlade u pogledu upotrebe i zabrane udžbenika. Nastavni cilj prema „Organizaciji narodnih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini“, koja je izdana Naredbom Zemaljske vlade od 24. septembra 1909. godine, za predmete zemljopis i geografija predviđen je sljedeći nastavni cilj: „Poznavanje domovine i Austro-Ugarske Monarhije; najglavnije društvene uredbe, neki najglavniji momenti iz prošlosti domovine,

⁵⁸ Ljuboje Dlustuš, Priređivanje novih školskih knjiga. Školski vjesnik, 1894, str. 158.

⁵⁹ Osim „Gramatike bosanskog jezika“, skoro svi udžbenici za potrebe učiteljskih škola nabavljani su iz Hrvatske. Godine 1890. Zemaljska vlada je izdala „Gramatiku bosanskog jezika za srednje škole“, dio I i II (reprint: Bosanska riječ, Wuppertal, 1994).

⁶⁰ Školski vjesnik, 1894, str. 158.

⁶¹ Mitar Papić, nav. dj., str. 60.

⁶² Isto, str. 60.

Austro-Ugarske Monarhije i iz svjetske povijesti u slikama i pričama. Na temelju toga pobuđivanje otadžbeničkih i drugih etičkih čuvstava, kao i ljubavi i odanosti naspram vladara.“ U drugom godištu predviđeno je usvajanje pojma domovine i Austro-Ugarske monarhije. Jedna od nastavnih jedinica je i Vladar, odjeljci: Carica Marija Terezija, Car Josip II i Franjo II. U trećem godištu uči se: Politička podjela i uprava Bosne i Hercegovine; kulturne prilike tih zemalja. Zavičajni kotar. Zemlje Austro-Ugarske Monarhije. Zgodne slike i najglavniji događaji iz povijesti domovine.⁶³ „Isto tako treba da se u djeci razvije svijest solidarnosti njihove otadžbine s ostalim zemljama Austro-Ugarske Monarhije, koja je sa zajedničkim im vladarom na čelu temelj i oslonac snazi i svakom napretku domovine.“⁶⁴ U školama se naročita pažnja posvećivala veličanju Austro-Ugarske monarhije i vladara. Veličanje kulta Monarhije ogledalo se i u tome da je 4. oktobra (21. septembar) imendan Njegovog veličanstva proglašen školskim praznikom.⁶⁵ Od 1907. godine počela se provoditi revizija udžbenika državnih osnovnih škola, štampajući ih i dalje kao do tada, posebno ćirilicom, posebno latinicom. Ova revizija realizirala se vrlo sporo, za tri godine revidirani su udžbenici samo za prva dva razreda. Zaključkom Sabora, da svi udžbenici budu jednako štampani (latinicom i ćirilicom), 1910. godine počela je ponovo revizija udžbenika. Bosanskohercegovački sabor također je zaključio da svi učenici, bez razlike na vjeru, moraju učiti oba pisma – latinicu i ćirlicu.

Nastavni kadar

Tokom austrougarske uprave jedan od najvećih problema u razvoju školstva u Bosni i Hercegovini bio je nedostatak nastavnog kadra. Teško je bilo pronaći dovoljan broj domaćih učitelja, a nepoznavanje jezika bila je prepreka za dovođenje učitelja iz Monarhije. Stoga se u početku ovaj nedostatak pokušao nadomjestiti uvođenjem

⁶³ Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini, 24. septembra 1909, br. 147.139, str. 6 i 7.

⁶⁴ Isto, str. 55.

⁶⁵ Isto, str. 20.

podoficira vojske Monarhije umjesto učitelja u škole, ali oni su ubrzo povučeni iz nastave. Kasnije je većina nastavnika dolazila iz Hrvatske i Slavonije. U odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove, zajednički ministar finansija baron Burian posebno se osvrnuo i na pitanje nedostatka učitelja: „Najveća teškoća bješe, u tome da se dobiju potrebite nastavne sile. Bješe isto tako mučno pronaći spremne učitelje, kao što je veoma mučno brinuti se za pomladak učiteljski. Mi uopće dobivamo učiteljskih kandidata samo tako, ako im platimo cijelo izobraženje, jer Bosanac kao praktičan čovjek radije traži korisniju zaradu, u kojoj odskora nije oskudica u zemlji. Mi dakle moramo da izvodimo razne majstorije, da za skroman broj od 20-25 novih škola na godinu pribavimo sebi potrebiti broj učiteljskih sila.“⁶⁶ Iz susjedne Hrvatske dolazili su u Bosnu i Hercegovinu učitelji katolici, a evidentan je bio nedostatak učitelja muslimana i pravoslavnih. Pored ovog, brigu upravi zadavao je i kriterij dobrog moralno-političkog i lojalnog vladanja učitelja. Vlasti su imale u vidu utjecaj učitelja na odgoj djece i kreiranje javnog mišljenja u narodu. Učitelj u Bosni i Hercegovini, prema stavu vlasti, morao je zadovoljiti kriterij pripadnosti građanstvu Monarhije i dobro moralno-političko i lojalno vladanje.

U svom učenju o odgoju i obrazovanju francuski sociolog Durkheim ističe: „Samim tim što je vaspitanje suštinski društvena funkcija, država ne može prema njemu da bude ravnodušna. Naprotiv, sve što čini vaspitanje mora u izvesnoj mjeri da bude podvrgnuto njenoj akciji. To znači da zbog toga nužno mora da monopoliše nastavu: (...) Čak je neprihvatljivo da funkciju vaspitača može da obavlja neko ko nema posebne garancije o kojima jedino može država da sudi.“⁶⁷

Disciplinarnim propisima učiteljima je bilo izričito zabranjeno da se bave politikom. Najveći broj učitelja u Bosni i Hercegovini toga

⁶⁶ Govor Njeg. Preuzvišenosti g. zajedničkog ministra finansija barona Buriana u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosansko-hercegovačke poslove 29. 10. 1910, str. 16.

⁶⁷ Emile Durkheim, *Vaspitanje i sociologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Beograd, 1981, str. 49.

se pridržavao. Oštro se kažnjavalo za povrede učiteljske dužnosti. Učitelji i učiteljice osnovnih škola proglašeni su po novom „javnim činovnicima“, „da se pridigne socijalni nivo i staleška svijest učiteljima osnovnih škola“.⁶⁸ Ove mjere djelovale su stimulatивно na formiranje budućih nastavnika. Osnovne škole su se izdržavale iz općinskih sredstava i zemaljskog erara. Općine su bile dužne osigurati potrebne prostorije za školu, brinuti se o njihovom održavanju, grijanju, rasvjeti, čišćenju, te plaćati školske podvornike. Plaće učiteljima, svjetovnim i vjeroučiteljima, nije isplaćivala općina već Zemaljska vlada. Na taj način učitelji su bili direktno vezani za vlast i obavezni da provode njenu obrazovnu politiku.

Bez obzira na političke motive, austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini je u sferi obrazovanja napravila značajne pomake. Iako je procent djece uključene u osnovno i srednjoškolsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini bio mali tokom cijele austrougarske uprave, povećan je broj osnovnih i srednjih škola, koje su u organizacijskom i pedagoškom smislu dosegle izvjestan napredak. Uvažavajući historijsku i kulturnu tradiciju bosanskohercegovačkog stanovništva, Austro-Ugarska je podizala škole i na mnoge načine pridonosila razvoju kulture u Bosni i Hercegovini.

Odabrana literatura

Bosanski ustav, fototip izdanja iz 1910. godine, Sarajevo, 1991.

Bogićević, V., *Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini od 1463-1918*, Sarajevo.

Durkheim, E., *Vaspitanje i sociologija*, Beograd, 1981.

Fočo, S., *Sociologija*, Zenica, 2000.

Fočo, S., *Sociologija odgoja i obrazovanja*, Zenica, 2003.

Imamović, M., *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878-1914*, Sarajevo, 1997.

⁶⁸ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine, 1907, str. 45.

Kraljačić, T., *Kallajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987.

Hauptmann, F., Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba Austrougarske vladavine (1878-1918), Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II, knjiga LXXIX, Akademija nauka i umjetnosti BiH.

Malcolm, N., *Povijest Bosne*, Zagreb - Sarajevo, 1995.

Papić, M., *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske uprave 1878-1918*, Sarajevo, 1972.

Švarc, N., „Istorički prijedlog javne nastave u Austro-Ugarskoj Monarhiji od 1740-1894“, *Školski vjesnik*, 1894.

Turić, M., *Gimnazija u Bihaću*, Zbornik radova s naučnog skupa, Bihać, 1986.

Odabrani izvori

Bošnjak, 1902.

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1911., Zakon od 15. juna 1911. o obaveznoj nastavi.

Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine, 1906.

Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine, 1907.

Školski vjesnik, 1894.

Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini, 24. septembra 1909. Br. 147.139.

Pregled, 1912.

Prilog „Več. Saraj. Listu“, k br. 281. od 1910. g., Govor zajedničkog ministra finansija odboru austrijske delegacije za inostrane i bosansko-hercegovačke poslove, 1910.

Spomenica dvadesetipetogodišnjice Gajreta, 1903-1928.

Školski glasnik, 1914.